

STAROKRŠĆANSKA SIRMIJSKA ZAJEDNICA  
U SVJETLU EPIGRAFSKIH IZVORA

*Darija Damjanović-Barišić, Đakovo*

Sveučilište u Osijeku UDK:726.82:003.071(497.11Sremska Mitrovica)\*652/653"  
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu 27(497.11Sremska Mitrovica)  
e-mail: ddamjan@djkbf.hr

Pregledni rad  
Primljeno 9/2014.

*Sažetak*

*Povijest starokršćanske sirmijske zajednice poznata je iz brojnih pisanih izvora povijesnoga i hagiografskog karaktera, te arheoloških ostataka. Epigrafski izvori nisu zauzeli značajnije mjesto u proučavanju povijesti ovoga kasnoantičkoga grada. Grobni natpisi kršćanskog karaktera pronađeni na nekropolama oko grada i u antičkom gradu Sirmiju izvori su na osnovi kojih se može rekonstruirati svakodnevica kršćana mlade sirmijske Crkve. Sirmijski grobni natpisi kršćanskoga karaktera ne razlikuju se od stereotipnih i uniformiranih formula epigrafa poznatih na kasnoantičkom prostoru Rimskoga Carstva. Svakako, značajni su za razumijevanje osobnog života pojedinaca, ali i cjelokupne zajednice u njihovoj svakodnevici. Na osnovi proučene epigrafske građe moguće je donijeti određene zaključke o zajednici čiji su ih članovi i postavili. Epigrafi potvrđuju postojanje crkvene hijerarhije, religijske obrede i običaje zajednice, osobne odnose među članovima obitelji, osjećaje prema supružnicima i ljubav prema djeci. Otkrivaju vjeru kršćana u Uskrsloga Krista i njegov ponovni dolazak.*

*Ključne riječi: Sirmij, starokršćanska zajednica, epigrafi, vjerski život, pogrebni običaji.*

UVOD

Nakon rimskih osvajanja Sirmija (*Sirmium*) 34. g. pr. Kr. grad postaje važna prometnica provincije Donje Panonije (*Pannoniae Inferioris*). Nakon Dioklecijanove podjele Carstva Sirmij postaje glavni grad Druge Panonije (*Pannonia Secunda*),<sup>1</sup> kada postaje

---

<sup>1</sup> *Notitia Dignitatum, Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Provinciarum*, (ur. Otto Seeck), Apud Weidmannos, Berolini, 1876., XI, 47; Arnold. H. M. Jones, *The Later Roman Empire – 284-602: a social economic*

i središte vojnoga, trgovačkoga, kulturnoga i duhovnoga života panonskih provincija, nalazeći se na raskrižju putova između Istoka i Zapada.

Povijest starokršćanske sirmijske zajednice dobro je poznata iz izvora, pisanih i arheoloških. Hagiografska vrela iz doba Dioklecijanovih progona otkrivaju postojanje velike kršćanske Crkve. Međutim, većina izvora, onih arheoloških i epigrafskih, poznata je tek za razdoblje od godine 313. nadalje. Podaci iz spomenutih izvora su oskudni, ali važni za rekonstrukciju života i hijerarhije prve kršćanske zajednice Sirmija. Isto tako i literarni izvori, poznati prije arheoloških i epigrafskih saznanja, važni su za razumijevanje razvoja kršćanstva na panonskom tlu.

Mali je broj kršćanskih natpisa, samo 25 ulomaka, koji se nalaze u depou Arheološkog muzeja u Zagrebu i u Muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici, a koji su do sada objavljeni. Kršćanskim natpisima okarakterizirani su svi oni koji imaju kršćanski sadržaj teksta, ili sadrže kršćansku ikonografiju, ili su pak pronađeni na prostoru kršćanskih grobljanskih crkava, mada nemaju značajke kršćanskog teksta i ikonografije. Broj kršćanskih natpisa malen je u odnosu na broj literarnih izvora, koji spominju brojnu kršćansku zajednicu 4., 5. i 6. st. na tlu grada Sirmija.

U bližoj okolici antičkoga grada Sirmija do danas su pronađena četiri kršćanska groblja s pripadajućim kulturnim građevinama datiranim od 4. st., dok su u središtu antičkoga grada na nekoliko lokacija pronađeni natpisi, predmeti kršćanskoga karaktera te arheološki ostaci antičke crkve. Identificirane su dvije grobljanske martirijalne crkve: istočna je posvećena sv. Ireneju, dok je zapadna izgrađena u čast mučenika Sinerota stradalog oko godine 306. *Basilica urbana* datirana je u 5. st., a nastala je na prostoru rimskoga foruma u blizini rimskih hramova: oko nje se u kasnijem razdoblju, a prije pada grada godine 582., razvija groblje.<sup>2</sup>

---

*and administrative survey*, vol. III., Basil Blackwell, Oxford, 1964., *Apendix III.*, 381-391; Jacques Zeller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, De Boccard, Paris, 1918., 12-14; Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1925., 104-107.

<sup>2</sup> Adolf Hytrek, *Starokršćansko grobište Sv. Sinerota u Srijemu*, Ephemeris Salonitana, Zara, 1894., 5-10; Vladislav Popović, *Desintegration und Ruralisation der Stadt im Ost-Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Ch., Palast und Hütte. Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum* (Berlin 25-30 November 1979.), Mainz 1982, 54-566); Vladislav Popović, *Култни континуитет и литерарна традиција у цркви средњовековног Сирмијума, Sirmium XII*, Arheološki institut Beograd, 1980., I-VII; Slavenka Ercegović-Pavlović, *Mačvanska Mitrovica*.

Građevine i grobni natpisi svjedoci su svakodnevnog života, vjere i religijskih uvjerenja te osobnih odnosa kršćana antičkoga Sirmija. Na temelju epitafa moguće je shvatiti osjećaje između članova obitelji, odnose roditelja i djece, bračnih parova, vjeru i uvjerenja, osjećaje. Moguće je, barem idejno, ući u aspekte socijalnog života, kršćanske humanosti i pobožnosti ljudi koji su živjeli na prostoru antičkog grada Sirmija.

## 1. CRKVENI DOSTOJANSTVENICI I VOJNE SLUŽBE

U vrijeme ranog kršćanstva na epitafu je bilo važno istaknuti zanimanje pokojnika. Razlog je taj što je rad značio rast u duhovnom smislu te se vjernik radom nastojao približiti Bogu.<sup>3</sup>

Na većini sirmijskih natpisa koje do sada poznajemo nisu navedena civilna zanimanja pokojnika. Sigurno je da su u rimskom gradu građani obavljali različite aktivnosti i zanimanja. Poznata su četiri natpisa na kojima se spominju službe, dva koja spominju crkvene, dok se druga dva odnose na vojne službe.

Mali je broj epigrafa koji otkrivaju prisutnost klera u Sirmiju, ali na temelju poznavanja pojedinih crkvenih službi zabilježenih na natpisima može se zaključiti o postojanju hijerarhijski uređene kršćanske Crkve i njezine strukture.

Prva svjedočanstva o crkvenim službama pronađena su u literarnim izvorima; *Passio sancti Irenaei*, *Breviarium Syriacum* i *Martyrologium Hieronimianum*, u kojima se spominje biskup Sirmija sv. Irenej mučen u vrijeme Dioklecijanovih progona 304. g. Posljednja dva izvora spominju i đakona sirmijske crkve Dimitrija. Istoga dana kada je mučen đakon, *Martyrologium Hieronymianum* spominje sedam *vergines canonicae*. Radi se o ženama koje su

---

*Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII*, Arheološki institut Beograd, 1980., 1-60; Vladislav Popović, *Die süddanubischen Provinzen in der Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts*, Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, *Südosteuropa Jahrbuch* 17, Berlin 1987., 95-139; Miroslav Jeremić, *Градитељство Сирмијума у V и VI веку, на примеру градске цркве, као и грађевина на себерном тракту хиподрома*, Републички завод за заштиту споменика културе, 1 (2002.) 34, 43-58; Miroslav Jeremić, *Култне грађевине хришћанског Сирмијума, Сирмијум и на небу и на земљи*, *Blago Sirmijuma, Sremska Mitrovica*, v. 2, 2004., 43-78; Miroslav Jeremić, *Les temples païens de Sirmium*, *Starinar* 1 (2006.) 56, 167-200.

<sup>3</sup> Danilo Mazzoleni, *Epigrafi del Mondo Cristiano antico*, Lateran University Press, Roma, 2002., 76-77.

život posvetile askezi i djevičanskoj čistoći, a budući da još nema razvijenih oblika redovničkoga života, živjele su u svojim obiteljima.<sup>4</sup> U izvorima<sup>5</sup> su spomenuti i *Montanus* i *Maxima*, svećenik i njegova supruga, koji su pred progonima iz Singidunuma pobjegli u Sirmij.

Početkom 4. st. hijerarhija sirmijske Crkve svjedoči o dobro organiziranoj i strukturiranoj zajednici. Vjerojatno se kršćanska zajednica organizira već u drugoj polovini 3. st.<sup>6</sup> Nakon što su kršćani dobili slobodu, sirmijska je Crkva uzdignuta na rang metropolije, kako se može zaključiti iz titula kojima se uz vlastito ime sirmijski biskupi potpisuju na koncilске dokumente.<sup>7</sup>

S epitafa datiranih u 4. i 5. st. poznata su nam dva oženjena klerika.<sup>8</sup> Natpis egzorcistu Ursicinu (*Ursicinus*) posvetila je *Laurentia*, vjerojatno njegova supruga, dok je posvetu na epitafu đakonu Makariju (*Macarius*) dala napraviti [---]rontia c[on]iunx] (kat. br. 19 i 3). Sa druga dva natpisa poznate su nam vojne službe. *Flavius Sanctus* je *protector*<sup>9</sup> ili tjelohranitelj u carskoj službi koji je umro u Akvileji i sahranjen je u grobljanskoj crkvi u Sirmiju *ad beatu(m) Syneroti* (kat. br. 1). Drugi, anonimni, vojnik bio je član vojničke konjičke postrojbe (*cuneus equitum*)<sup>10</sup>, (kat. br. 13).

---

<sup>4</sup> Hubert Jedin, *Velika povijest Crkve*, v. 1, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972., 326-330; Jacques Zeiller, nav. dj., 84; Mirja Jarak, *Martyres pannoniae – the Cronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, Westillyricum und Nordostitalien in der Spätromischen Zeit, Situla 1(1996.)34, 263-289, str. 276.

<sup>5</sup> *Passio S. Polionis* u: AA SS Apr. III., 571-573.

<sup>6</sup> O organizaciji kršćanskih zajednica u Panoniji u: Mirja Jarak, *Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravde. Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj, Arheološki muzej Zagreb, Zagreb, 1994., 17-39, 17-19.

<sup>7</sup> O uzdignuću sirmijske biskupije na rang metropolije u: Rajko Bratož, *Crkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnos med Sirmijem in Akvilejo*, Zgodovinski časopis, 4(1983.)37, 259-272, 268. Popis sirmijskih biskupa nalazi se u različitim izdanjima, posljednji u: Mirja Jarak, *O spomenu Marka sirmijskog u Mansijevoj zbirci koncilskih akata*, Opuscula archaeologica, 1(1989.)14, 75-90

<sup>8</sup> Giuseppe Cuscito, *Ritrovata l'epigrafe del diacono uxurato Aurelius Saturnus (CIL V, 2305)*, Aquileia nostra, 1(1984.)55, 168-172.

<sup>9</sup> Noël Duval — Emilio Marin — Françoise Prévot, *Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne IV<sup>e</sup>-VII<sup>e</sup> siècles*, IV/1 – IV/II, Rome-Split, 2010., 70-73; Claudia Lega, *Le iscrizioni cristiane di Roma conservate nei Musei Vaticani*, Città del Vaticano, 2000., 241.

<sup>10</sup> *Notitia Dignitatum*, in *partibus Occidentalis*, I, 6; XVII, 34; Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum*, Zavod za hrvatski jezik, Zagreb 1742., 1992.; Sime Ljubić, *Starine rimske iz Mitrovice*, Viestnik hrvatskog arheološkoga društva 1(1885.) VII, 11-18, 14.

Zbog blizine Dunava Sirmij je od 2. do 5. st. vojno središte za akcije protiv plemena koja su prodirala sa sjevera. Grad nije bio stalno vojno središte, ali je bio važan kamp za obranu sjevernog limesa, koji se prostirao obalom Dunava.<sup>11</sup> Tek u 6. st. Sirmij je zbog promjena na političkom planu postao linija obrane za sjevernu granicu organiziranu na rijeci Savi i obrambena utvrda na bizantskoj granici. Rimski klasični epitafi, nekršćanskog karaktera, svjedoče o mnogobrojnim vojnim službama pokojnika sahranjenih na nekropolama uokolo grada Sirmija.<sup>12</sup>

Grad je imao važnu vojnu ulogu u vrijeme ratova u 4. i 5. st. kada su vojnici bili kršćani. Nažalost, do sada su nam poznata samo dva, već spomenuta, epitafa kršćanskog karaktera.

## 2. UKOPI POKOJNIKA

Kršćani su svoje pokojnike u Sirmiju ukapali u već postojeće nekropole koje su se nalazile izvan gradskih zidina. Ostaje nepoznata ukopna praksa, ali se, zbog drugačije percepcije smrti, kršćanski običaji sve više razlikuju od rimskih, poganskih ukopnih običaja.<sup>13</sup>

Na postojećim sirmijskim nekropolama od 4. st. ukopi su vezani uz kult kršćanskih mučenika koji su ondje bili pokopani i čiji su grobovi postali mjesta hodočašćenja.

Nakon arheoloških iskopavanja godine 1978. na istočnoj nekropoli, gdje je pronađena martirijalna crkva sv. Ireneja, pronađeni su epitafi koji još uvijek nisu objavljeni. Iz malobrojnih publikacija poznato je postojanje nekolicine grobova unutar crkve koji su bili zatvoreni tzv. menzom.<sup>14</sup> *Mensa* svjedoči o postojanju pogrebnog običaja *refrigerium*, koji se odvijao na grobovima

<sup>11</sup> Miroslava Mirković, *Sirmium – its History from the I Century A.D. to 582 A.D.*, Sirmium I, Arheološki institut Beograd, 1971., 3-94, 6.

<sup>12</sup> Ibid, 26-33, 69-73.

<sup>13</sup> Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1973., knj. 9, gl. 12, br. 31-32. Pasquale Testini, *Archeologia cristiana*, Edipuglia, Bari, 1980., 143-146.

<sup>14</sup> Noël Duval, *Brèves observations sur l'usage des mensae funéraires dans l'Illyricum*, Rivista di archeologia cristiana 1 (1984.) 60, 259-257; *Mensae funéraires de Sirmium et de Salone*, Disputationes Salonitanae II, Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva 1 (1984.) 77, 187-226; *Piscinae et mensae funéraires: de Salone à Aquilée, Aquileia, la Dalmazia e l'Ilirico II*, *Antichità altoadriatiche* 1 (1985.) 26, 437-462.

pokojnika iz obitelji. Neke od menza su bez natpisa, na drugima se nalaze tekstovi funeralnog karaktera; nažalost, većina ih je pronađena oštećena, a dio njih nije publiciran.<sup>15</sup>

Osim religiozne prakse *refrigerium* u kršćanstvu dobiva eshatološko značenje koje se odnosi na stanje duše.<sup>16</sup> Termin odražava vjeru zajednice kršćana i uvjerenje kako život u nebu podrazumijeva odmor i nebeski blagoslov (*beatitudo*).<sup>17</sup> Na epitafima u Sirmiju evidentan je nedostatak termina *refrigerium*, dok *mensae* na grobovima svjedoče o postojanju ovoga običaja.

Različiti su nazivi za grobnice. Jedan epitaf na grčkom, koji zbog fragmentalnosti nije u potpunosti čitljiv spominje ([--év]θάδε κείμε εἰς τὸ /<sup>5</sup>[--]σας), dok se na ostalih devet čita: *titulus, memoria, locus, arca*. Termin *memoria* ima značenje groba; samo jedan put se nalazi termin *memoria - con memoria fecit* - a znači da je epitaf postavljen kako bi podsjećao na nekadašnje postojanje pokojnika (kat. br. 19).<sup>18</sup>

Kršćani, kao i pogani, još su za života kupovali grobnice, što su isticali i na nadgrobnim spomenicima. Samo je jedan epitaf iz Sirmija koji spominje kupovinu grobnice za života, što je učinila *Artemidora* koja *fe/ci viva me memori/am*; nalazila se između dvije grobnice u koje su sahranjeni, s jedne strane, *Fortunato*, a s druge, *Desiderio*, i to u portiku grobljanske crkve svetog Sinerota (kat. br. 2).

Rimski običaj da se već za života pripremi obiteljska grobnica, bio je važan i kršćanima. Pokop s članovima obitelji imao je značenje ostanka i nakon smrti s onima od kojih smo smrću rastavljeni.<sup>19</sup> Sa sirmijskih je epitafa očito kako su u bisomnim grobnicama pokopani članovi jedne obitelji: očevi i kćeri, sestre, braća; jedan sarkofag spominje zajednički pokop majke i sina (kat. br. 9), drugi označava grobincu supružnika. Epitaf pronađen u bazilici sv. Ireneja svjedoči o bisomnoj grobnici u kojoj su pokopani supružnici, *Macedonius* i *Aammete*. Grobnica smještena

---

<sup>15</sup> Pronađeni arheološki materijal u bazilici sv. Ireneja u iskopavanjima 1973.-1978. god. trebao je biti objavljen u nizu *Sirmium: archeological investigations in Syrmian Pannonia = recherches archeologiques en Syrmie = arheološka istraživanja u Sremu*, broj 10, 1980. god., međutim 2009. godine potvrđeno mi je iz Arheološkog instituta u Beogradu da materijal iz navedenih istraživanja još nije objavljen.

<sup>16</sup> Jos Janssens, *Vita e morte del cristiano negli epitaffi di Roma anteriori al sec. VII*, *Analecta Gregoriana*, Roma, 1981., 286.

<sup>17</sup> *Ibid*, 288.

<sup>18</sup> *Ibid*, 233-234.

<sup>19</sup> *Ibid*, str. 241.

*ad martyres* koju su pripremili za života svjedoči njihovo uvjerenje i vjeru da će ih mučenik, sv. Irenej, štiti i posredovati za njih u zagrobnom životu (kat. br. 18)<sup>20</sup>.

Najčešće prisutni izrazi na epitafima su: *in pace* i *requiescit*, gdje je najmanje jedanput prisutan integrirani izraz *in pace requiescit*, budući da je velik broj epitafa fragmentaran. Formula je raširena u 5. st. i prisutna tijekom 6. st.<sup>21</sup> Tipično kršćanski izrazi rašireni u Sirmiju su: *hic (re)quiescit (in pace)*, te isti izraz na grčkom [--é]νθάδε κείμε i dva izraza o sahrani koji se odnose na žene; *deposita est* (kat. br. 3, 7, 11, 12, 14, 17, 19). Na epitafima se ne spominje eksplicitno pojam uskrsnuća, no pojam *depositus* koji označava polaganje tijela u grobnicu izražava vjeru kršćana u uskrsnuće, gdje se na grobnicu gleda kao mjesto na kojem se pokojnika odmara u iščekivanju paruzije.<sup>22</sup>

### 3. MEĐUSOBNI ODNOSI I OSJEĆAJI

Četiri sirmijska epitafa namijenjena su preminulom supružniku. Uobičajeno je da na kršćanskim natpisima upućenim supružniku nalazimo stereotipne i sintetičke formule. Uz dob supružnika, nalazile bi se i godine provedene u braku, isticale bi se vrline supružnika. Jedan takav izraz, često prisutan na sirmijskim epitafima, je *benemeritus*. Ovaj epitet poznat je u rimskoj klasičnoj epigrafiji, a u kršćanskom svijetu poprima funeralno i/ili eshatološko značenje<sup>23</sup> onda kada mu se pridružuje izraz *in pace*. Na samo dva sirmijska epitafa prisutan je spomenuti termin (kat. br. 1 i 13). Ovaj izraz može imati značenje zahvale živućeg supružnika za učinjena dobra od strane pokojnog

<sup>20</sup> Jos Janssens, *Historiološka promišljnja o starokršćanskim kulturnim objektima u Sirmiumu*, Međunarodni znanstveni simpozij u povodu 1700 godina panonsko-sirmijskih mučenika (ur. Darija Damjanović), Đakovo, 2011., 215-228, 225.

<sup>21</sup> Danilo Mazzoleni, *Considerazioni sull'epigrafia dei secoli VI-VI in Italia*, ACTA XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae, v. 2, Poreč-Split, 1994., (1998.) 881-892, 882.

<sup>22</sup> Jos Janssens, *Historiološka promišljnja o starokršćanskim kulturnim objektima u Sirmiumu*, str 271; Jos Janssens, *Gli antichi cristiani di Salona davanti alla vita e la morte nelle loro epigrafi funerarie*, Salonitansko-splitska Crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti, (ur. Josip Dukić, Slavko Kovačić, Ema Višić-Ljubić), Split, 2008., 221-237, 236.

<sup>23</sup> Carlo Carletti, *Nascita e sviluppo del formulario epigrafico cristiano*, Inscriptiones Sanctae Sedis 2, Le iscrizioni dei cristiani in Vaticano, (ur. Ivan Di Stefano Manzella), Città del Vaticano, 1997., 51.

supružnika tijekom bračnog života. Termin *benemeritus/a* susreće se i uz pokojnikovo ime, čime se želi naglasiti kako je pokojnik zaslužio postavljanje nadgrobnog spomenika koji mu postavlja živući supružnik.<sup>24</sup> Termin *benemeritus* nalazi se i na epitafima postavljenima djeci, no u Sirmiju nije poznat takav tekst.

U kasnoj antici velik je broj epitafa namijenjenih djeci koja su preminula u ranoj dobi, što svjedoči o visokom mortalitetu u djece. Veliki broj sirmijskih natpisa postavljen je djeci od živućih roditelja, njih 40 %. Moguće je da je broj ovakvih epitafa puno veći, jer je velik broj natpisa oštećen. Osjećaji prema preminuloj djeci i tuga zbog njihova gubitka očiti su u tekstovima koje su dali postaviti ožalošćeni roditelji. Ljubav prema djeci iskazana je i bilježenjem točnog broja godina, mjeseci i dana života djeteta (kat. br. 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17).<sup>25</sup> Formula je uobičajena: *vixit Petrus an uno/<sup>5</sup>mense dies VIII Victori/nianus vixit an IIII m(enses) VII/ dies XV* (kat. br. 17).

Na sirmijskim epitafima nije moguće iščitati osobna sjećanja na djecu. Prisutni su samo šturi izrazi koji donose osjećaje roditelja prema djeci. Tekst najčešće sadrži ime pokojnika i osobu koja spomenik gradi; obično se radi o jednom roditelju ili oba roditelja, ili o nekome rođaku, u našem slučaju o sestri (kat. br. 4). Sa sirmijskih epitafa iščitava se određena umjerenost u iskazivanju osjećaja prema djeci i vrlina djece kao i odsutnost boli nakon njih smrti. Epiteti koji opisuju preminulu djecu su: *infante* (kat. br. 1), *innocenti* (kat. br. 16), *innocentes* (kat. br. 17), *dulcissime filie* (kat. br. 5).

Samo jedan epitaf pokazuje bol za izgubljenim djetetom. *Mater piissima doliens* pokopala je svoju djevojčicu zajedno sa svojim suprugom (kat. br. 5). Iskazana bol na spomeniku koja se osjeća prema dragoj preminuloj osobi izraz je osjećaja u trenutku gubitka, a ne izraz religioznosti.

Mali je broj epitafa u kojima se spominju izrazi vezani za smrt. Termin kojim se spominje smrt je *dimitto* (*dimisit*). Majka postavlja natpis svojoj pokojnoj djevojčici (*puella*), kojoj je dopušteno da ode (*dimisit*) u mjesecu listopadu (kat. br. 8).

Još jedan izraz kojim se označava smrt na sirmijskim epitafima je *decessit*. *Marcus Iuvinianus* (kat. br. 6) otišao je iz života: *de*

---

<sup>24</sup> Jos Janssens, *Vita e morte del cristiano negli epittafi di Roma anteriori al sec. VII*, 235.

<sup>25</sup> Vincenzo Fiocchi Nicolai - Fabrizio Bisconti - Danilo Mazzoleni, *Le catacombe cristiane di Roma. Origini, sviluppo, apparati decorativi, documentazione epigrafica*, Schnell & Steiner, Regensburg, 1998., 169.



*vita decessit*. Kršćanski izraz *in pace* prikazuje nadu i vjeru koju za kršćane predstavlja smrt, odnosno prelazak u novi oblik života, gdje se *Marcus Iuvinianus* i osoba koja mu posvećuje epitaf ponovno mogu sresti.

Na jednom fragmentarnom natpisu pokojnika koji je vjerojatno iz Soluna (*Thessaloniki*), život se spominje kao muka, teškoća:  $\mu\omicron\chi\theta\omicron\upsilon\sigma\epsilon - \mu\omicron\chi\theta\acute{\omega}$ . Natpis svjedoči kako je pokojnik pronašao mir u grobu nakon teškog života. Za njega smrt predstavlja oslobođenje od svijeta (kat. br. 20).

Na sirmijskim epitafima nekoliko je izraza koji upućuju na obiteljske odnose. Tako je *Aurelia Aminia* postavila natpis *vir meus*, dok je *Aurelia Urbica* dala staviti natpis za *cumpar suus* (kat. br. 1 i 5). Na jednom drugom natpisu suprug kojemu je ime nepoznato, postavlja epitaf za svoju *compar benemerens* (kat. br. 13). Osoba koja je dala izgraditi grob i postaviti natpis *Macarius*, đakonu iz Sirmija je *coniunx eius* (kat. br. 3). Termin koji se ne upotrebljava često upotrijebio je *Macedonius* u čast svoje supruge, koju naziva *matrona sua*. Spomenuti izrazi na sirmijskim epitafima nalaze se u tradicionalnom obiteljskom jeziku te su jednako u uporabi i na kršćanskim epitafima i na klasičnim rimskim, poganskim, epitafima.<sup>26</sup>

Drugi izrazi koji označavaju socijalni status poprimaju kršćansko značenje. Najprisutniji je *virgo*. Izraz djeвица, žena ili muškarac, ne označava uvijek osobu koja se odlučuje za samostanski način života. Izraz ima i druga značenja i često se smatra da on na epitafu označava kako je ta pokojna osoba umrla kao nevjenčana ili u vrlo ranoj dobi.<sup>27</sup>

Jedan epitaf otkriva kako je jedna sestra, čije je ime nepoznato zbog izgubljenog dijela ploče, postavila natpis svojoj sestri od dvanaest godina koju naziva djevicom (*virgo*) (kat. br. 4). Drugi pak primjer pokazuje roditelje kojima je djevojčica umrla kao djeвица, te stavljaju epitet *virgini*. Ploča je razbijena i zbog nedostatka teksta nije moguće razumjeti koliko je godina imala djevojčica i predstavlja li termin *virgo* djevojčinu mladost, ili činjenicu da nije bila udana, ili pak da je njezin izbor bio posvećeni život (kat. br. 15). Najvjerojatnije se radi o terminu koji u ovom slučaju označava dječju dob pokojnice.

<sup>26</sup> Pasquale Testini, nav. dj., 374-375.

<sup>27</sup> Jos Janssens, *Vita e morte del cristiano negli epitaffi di Roma anteriori al sec. VII*, 198-210; Danilo Mazzoleni, *Epigrafi del mondo Cristiano antico*, 275.

Bez obzira na kršćansku vjeru u onostranost i nadu u ponovni susret nakon života, gubitak voljene osobe pogađa sve koji ostaju živi.<sup>28</sup> Sirmijski epitafi eksplicitno ne izražavaju bol osoba koji ostaju nakon pokojnika.

#### 4. VJERA U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU KRŠĆANA IZ SIRMIIJA

Moralnost i religioznost kršćana, njihova vjera u Isusa Krista Spasitelja promatra se kroz prizmu svakodnevnoga života. Uz pomoć arheološkog materijala i epitafa moguće je rekonstruirati navedene segmente života u svakodnevnici kršćanske zajednice u Sirmiju.

Epitafi potvrđuju vjeru u onostranost, kršćanski termini upućuju na mjesta slična zemaljskom životu. Nakon zemaljskog života kršćanin nalazi svoje mjesto u *coemiteria*, mjestu namijenjenom za odmor; stoga se grobno mjesto shvaća kao mjesto iz kojega se pokojnik budi. Termin objašnjava kršćanski koncept smrti: odmor u iščekivanju uskrsnuća.<sup>29</sup> Također se u tekstovima nalazi priziv na grobni mir te se vjera u onostranost očituje u epigrafskim izrazima: (*hic (re)quiescit (in pace); in pace; qui giace; [---év]θύδε κείμει*). Izrazi se odnose na vjeru da pokojnik živi u Bogu, a vezan je uz spasenje koje dolazi samo od Boga, on dobiva eshatološko značenje, a označava "boraviti u Božjem miru".<sup>30</sup>

Kršćani su svoju viziju raja i onostranog života prikazivali oslikavanjem spomenika u cjelini ili prikazom pojedinih simbola koji aludiraju na smiraj raja. Scene koje u antičkoj umjetnosti nastoje prikazati blaženstvo onostranoga svijeta su različite. Jedna od njih je kršćanski raj s pticama, vinovom lozom i grozdovima grožđa, kako je to uklesano na jednoj od sirmijskih grobnih ploča (kat. br. 6).<sup>31</sup> Radi se o viziji neba kao blaženog i mirnog mjesta, ono je *locus amoenus*, rezervirano za svete i blažene pokojnike. Ova slika predstavlja upotrebu poganskoga koncepta koje kršćani

---

<sup>28</sup> Jos Janssens, *Gli antichi cristiani di Salona davanti alla vita e la morte nelle loro epigrafi funerarie*, 231-233.

<sup>29</sup> Vincenzo Ficocchi Nicolai, nav. dj., 16.

<sup>30</sup> Jos Janssens, *Vita e morte del cristiano negli epitaffi di Roma anteriori al sec. VII*, 319-322.

<sup>31</sup> Darija Damjanović, *La pitura cimiteriale a Štrbinci, antica Certissia vicino Dakovo; a proposito dell'affresco sepolcrale: pavoni, cantaro ed elementi astrali*, *Rivista di archeologia cristiana* 1(2009[pubbl.2010]) 85, 237-260, 247-249.

koriste kako bi prikazali idealno mjesto gdje se duše pokojnika nalaze u suživotu s Bogom.

Vjera kršćana Sirmija se pokazuje i u sahranjivanju u martirijalnim crkvama koje su bile podignute na kršćanskim grobljima. Biti sahranjen blizu groba nekog od mučenika, bila je velika povlastica, jer se smatralo da mučenik štiti pokojnika i posreduje za njega. Kršćani sirmijske zajednice sudjelovali su na liturgijskim slavljinama koja su se odvijala upravo u tim, martirijalnim crkvama ili u gradskim crkvama. Posredovanje svetih mučenika bilo je od iznimne važnosti za prve kršćane, što potvrđuju brojni pokopi *ad sanctos*, ali i upotreba jednog dodatka u svakodnevnom životu. Sirmijski kršćani nosili su oko vrata privjesak - relikvijar, koji im je pružao zaštitu. Relikvijari su pronađeni u iskopinama na području antičkoga grada.<sup>32</sup> Predpostaviti je kako običaj nošenja privjeska s relikvijama kosti - kakvi su pronađeni - dolazi s Istoka, gdje je postojao običaj upotrebe relikvija kosti različitih tipova. Upotreba relikvija kosti bila je zabranjena na Zapadu<sup>33</sup>, što upućuje na veliki utjecaj istočne kulture i običaja u Sirmiju, koji je, prvenstveno zbog blizine, bio orijentiran prema Istoku.

Velika vjera i nada u Boga Spasitelja izražene su i u najtežim trenucima za grad i njegovo pučanstvo, kao što se vidi i na natpisu na terakoti pronađenom na prostoru antičkoga grada datiranom pred kraj 6. st. Za jednoga od avarskih napada na grad jedna je osoba izrazila svu svoju bol, patnju i strahove obraćajući se Svemogućem Bogu uklesanom molitvom, moleći za spasenje svoje i cijeloga Rimskog Carstva (kat. br. 21).

Sve do pada grada u ruke barbara, godine 582., i bijega stanovništva u okolne gradove, kršćani Sirmija su putem epitafa i molitava, koji su ostali uklesani, svjedočili svoju vjeru u Boga i nadu u novi život nakon smrti.

<sup>32</sup> Jean Guyon, *Un étui-reliquaire retrouvé dans les fouilles de Sirmium*, Les Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité, 1(1975.)87, str. 419-424; Miroslav Jeremić, Култне грађевине хршћанског Сирмијума, 76. Vladislav Popović, *Sirmium, a Town of Emperors and Martyrs*, Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia, Srpska akademija nauka i umetnosti, (ur. Dragoslav Srejić) 1993., 340, fig. 150; *Sirmium. Civitas sancti Demetrii. Sremska Mitrovica. Grad sa tri imena i tri grba* (ur. N. Terzić), Muzej Srema, Sremska Mitrovica, 1992., 11.

<sup>33</sup> Giuseppe Cuscito, *I reliquiari paleocristiani di Pola*, Atti e memorie, n.s. 1(1972.-1973.) 20-21, 91-126, 117, n. 75; Darija Damjanović, *Note e osservazioni sul reliquiario d'oro di Pola*, Il cristianesimo in Istria, Roma, 2009., 233-245, 244.

## UMJESTO ZAKLJUČKA

Sirmijski epitafi omogućuju da se, djelomično, uđe u obiteljski život Sirmijaca i njihove međusobne odnose. Na epitafima se ne nalaze izrazi koji opisuju bol izazvanu smrću.

Majčinska i očinska ljubav prema pokojnoj djeci, kako to otkrivaju sirmijski epitafi, nije izrazito izrečena. Nježnost prema prerano preminuloj djeci, tuga i bol, vidi se u želji da se ispiše točan broj godina, mjeseci i dana života djeteta. Djeca se spominju kroz izraze „moja kćer nježne dobi“ (kat. br. 1), „sin (svojih) roditelja“ (kat. br. 16).

Epitafi također otkrivaju bračni život i odnos među supružnicima, koji se iskazuje izrazima odanosti prema pokojnom supružniku. Žena govori o svom suprugu (kat. br. 3) ili životnom partneru (kat. br. 5), naziva ga „moj muž“ (kat. br. 1).

Za kršćane su važni i odnosi prema prijateljima, koji se temelje na prijateljskoj ljubavi i želji za dobrim. U kršćanskoj je zajednici razvidan osjećaj pripadnosti istoj zajednici, gdje se članovi poznaju po imenu (kat. br. 2).<sup>34</sup>

Sirmijski epigrafi donose i pojedinosti o sirmijskoj crkvenoj organizaciji. Vidljiv je razvoj crkvene hijerarhije koja je postojala u gradu i njezine važnosti kako za zajednicu, tako i u svakodnevnom životu. Dva natpisa postavljena na grobove članova sirmijskog klera skromna su i štura, te ne donose mnogo podataka o crkvenom životu Sirmija. Bez obzira na nedostatak podataka o crkvenoj organizaciji Sirmija, zasigurno se može govoriti o postojanju različitih kleričkih službi.

Pojedini sirmijski epitafi svjedoče o tome da su pokojnici načinili i pripremili još za svoga života. *Artemidora* je dala sebi napraviti grobnicu za života, tražeći za svoju dušu posredovanje svetoga Sinerota (kat. br. 2). Bračni drugovi *Macedonius* i *Aammete Zevenati* za zajedničkog života dali su načiniti grobnicu u bazilici mučenika Ireneja (kat. br. 18). Tekst epitafa ističe njihovo povjerenje u svete mučenike i njima se utječu i predaju, kako u životu, tako i u smrti<sup>35</sup>.

U trenutku smrti drage osobe oni koji ostaju za njom ne razmišljaju što bi se moglo dogoditi u budućnosti s njom, nego s

---

<sup>34</sup> Jos Janssens, *Historiološka promišljnja o starokršćanskim kulturnim objektima u Sirmiumu*, 225.

<sup>35</sup> Jos Janssens, *Vita e morte del cristiano negli epittaffi di Roma anteriori al sec. VII*, 337.

osobitom pozornošću pripremaju grob, molitve, obrede. Koncept uskrsnuća na sirmijskim epitafima nema specifične izraze. Izrazi kojima se opisuje onostranost slični su onima koji označavaju grobnicu. Jedan od termina je *depositus*, koji je s vremenom postao izraz pripisan ukopu, ali od samih početaka izraz je koji označava koncept čovjekova uskrsnuća.<sup>36</sup>

Izraz koji se često nalazi na sirmijskim epitafima kršćanskog karaktera je formula kojom se izražava počinak u miru (*hic (re) quiescit (in pace); in pace; qui giace; [---έν]θάδε κείμε*). Time se izražava želja da pokojnik postigne mir u nebeskom životu; to je novi termin koji rabe kršćani, i ne predstavlja izraz fizičke nepovredivosti koja je karakteristična za rimske klasične natpise. On izražava živu vjeru u eshatološko uskrsnuće, gdje se naglasak stavlja, prije svega, na život u Bogu.

Kristogram sa slovima alfa i omega uklesan na početku samoga teksta ili u središtu ploče, često se nalazi na sirmijskim epitafima. On ističe vjeru kršćana Sirmija u mir i slavu Uskrsloga Krista koji je izvor vječnoga života u Bogu.

Kultovi koji se razvijaju na urbanim i suburbanim područjima rimskog grada Sirmija povezani su uz lokalne mučenike. Vjera u zagovornu molitvu mučenika utjecala je na izgradnju kulturnih građevina u čast kršćanskim mučenicima<sup>37</sup> i na taj način dovela do preobrazbe grada i njegovih prigradskih područja. Ponajprije područja na kojima se prostiru groblja postaju mjesta rezervirana za hodočašćenje i mjesta slavljenja i čašćenja mučenika, što se manifestira u brizi za grob i slavljenje liturgije u njihovu čast.<sup>38</sup> Religiozni izraz za ovu novonastalu stvarnost čin je kršćanske vjere u posredovanje mučenika za pokojnika.

Sirmijski epitafi kršćanskog karaktera ne razlikuju se od uniformiranih formula epitafa poznatih na kasnoantičkom prostoru Rimskog Carstva. Oni otkrivaju i određeni kontinuitet života i djelovanja u tradicionalnoj rimskoj klasičnoj kulturi u kojoj se rađa vjernik kršćanin. Kršćani su naslijedili tradiciju, običaje i navike naroda u kojem se rađaju. Odnosi unutar obitelji, osjećaji prema njezinim članovima jednaki su kod kršćana kao i kod pogana. Postoji poštovanje prema članovima obitelji, osjećaji prema djeci i roditeljima. Linija kontinuiteta jača je od one

<sup>36</sup> Ibid, 338.

<sup>37</sup> Jos Janssens, *Historiološka promišljnja o starokršćanskim kulturnim objektima u Sirmiumu*, 223.

<sup>38</sup> Pasquale Testini, nav. dj., 130-131.

inovativne. No, bez obzira na kontinuitet, sirmijski epitafi svjedoče o stanovitoj promjeni u antičkom svijetu, koji se mijenja pod utjecajem kršćanskog nauka, vjere i duhovnosti.

## KATALOG

1. [ A ] ✱ Ω / [Av]relia Aminia po/[svit] titvlvm, viro meo,/Fl(avio) Sancto ex n( v m e r o ) Iov(ianorum) pr(o)tec(tor),<sup>5</sup>benemeritus, qui vixit/ann(is) pl(vs) m(invs) L, qui est defunc(tvs civit(ate) Aquileia, titvlvm/posvit ad beatu(m) Syneroti ma/rtvre, et infan(t)e filiam/<sup>10</sup>svam nomine Vrs(i)cina/qvi vixit annis n(vmero) III

Datacija: kraj 5. st. ili 6. st.

Literatura:

1. *CIL III*, 10232; Šimo Ljubić, *Viestnik hrvatskog arheološkog društva*, 1(1883.)IV, str. 19; Josip Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, *Antikni spomenici*, Zagreb, 1(1904.-1911.), 231-249, 241-243.

2. A ✱ Ω /Ego Artemidora fe/ci viva me memori/am ad dom(i)num/<sup>5</sup>Synerotem inte/rantem ad dexte/ram inter Fortvna/tanem et Disiderivm/A Ω

Datacija: sredina 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 10233; Šimo Ljubić, *VHAD*, 1(1883.)V, 19; Josip Brunšmid, *nav. dj.*, 243-244.

3. A ✱ Ω (kristogram uklesan u krunu) /In pace quiescet/Macarius diaco/nvs cv[r]an[---]/[---]rontia c(on)ivge eius

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 10235; Šimo Ljubić, *VHAD*, 1(1883.)V, str. 70; Josip Brunšmid, *nav. dj.*, 237

4. In pace Av[l ---]/llae vir(gin)i q(vae) [vixit an(nis)]/XII et Avl Ma|ximae ---/q(vae) vixit an(nis) ζ et A[vl ---]/<sup>5</sup>tina soror qu(ae) fecit/hanc memor(ia)m]

Datacija: 4. ili 5. st.

Literatura: *CIL III*, 10236; Šimo Ljubić, *VHAD*, 1(1885.)VII, 11-18. str. 16. n. 37; Josip Brunšmid, *nav. dj.*, 244-245.

5. ✱ /Aurelia Urbici/Fla(vio) Martiniano/cum pare suo Inacae/carissimo ei dvlcissi/<sup>5</sup>me filiae mater piissima/dolies tratrie t eiliae/maemoriam posuit

Datacija: 5. st.

Literatura: *CIL III*, 10237; Šimo Ljubić, *VHAD*, 1(1880.)II, 43; Josip Brunšmid, *nav. dj.*, 231-233.

6. A<sup>P</sup> Ω / M(arcus) Iuvinian[us ---]/[---] Co[nstantian[us ---]/vixit ann(is) ---]/[deces]sit in pac(e)

Datacija: druga polovica 4. st.

Literatura: *CIL III*, 10238 (6446); Šimo Ljubić, *VHAD*, 1(1885.)VII, str. 17; Josip Brunšmid, *nav. dj.*, 236-237.

7. [---]iae in pace/[quae] vixit annos VIII/[me]nses quattuor/[dies ---] Iovinus/<sup>5</sup>[fecit] ---

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 10239; Šimo Ljubić, *VHAD*, 1(1880.)II, 43-44; Josip Brunšmid, *nav. dj.*, str. 237-238.

8. -----/[-----] est kal(endis) o[ct](obres)]/[-----] et dimisit/[-----]pu]ellam Sae/<sup>5</sup>[---] -- pient]issimo

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 10240; Šimo Ljubić, VHAD, 1(1885.)VII, str. 14; Josip Brunšmid, nav. dj., 239-240.

9. *In hanc arcam posita est/Aurelia Macrina qve/vixit annos XXXV et/Aurelius Ivstinianus /<sup>5</sup>eilius eius qve vixit annum*

Datacija: sredina 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 3245; Josip Brunšmid, nav. dj., 231-232.

10. [-----]/[---] (---)re (---)ia paren/tes posiueru/nt filie Aurelie/<sup>5</sup>Florentina q/ue vixit ann(os)/V dies LXVII.

Datacija: 5. st.

Literatura: *CIL III*, 6442; Šimo Ljubić, VHAD, 1(1885.)VII, 17; Josip Brunšmid, nav. dj., 231.

11. [--- depos]ita est/Ω † A [---]oria

Datacija: početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 6448; Šimo Ljubić, VHAD, 1(1885.)VII, 16; Josip Brunšmid, nav. dj., 247-248.

12. [-----] *requiescat*/[-----] *Otgarius*/-----

Datacija: 5. ili 6. st.

Literatura: *CIL III*, 6449; Šimo Ljubić, VHAD, 1(1885.)VII, 16; Josip Brunšmid, nav. dj., 238-239.

13. [---r?] *cvnevs t*/[---m?]e *Sirmi*/[---v?]s [r?---]

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 14340<sup>3</sup>; Šimo Ljubić, VHAD, 1(1885.)VII, 14; Josip Brunšmid, nav. dj., 234-235.

14. *Venan[tius ---]/in p[ace ---]/[-----] in me[moriam ---]/[-----] (n)os ab[-----]*

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: *CIL III*, 15136<sup>2</sup> (KS 392); Ignjat Jung, VHAD, n. s. 1(1899/1900) IV, 224.

15. X / [--- Max]imvs pat[er]/[---]picina mate[r]/[--- Ma]ximane virgin[i]

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: Šimo Ljubić, VHAD, 1(1885.)VII, str. 31; Josip Brunšmid, nav. dj., 245.

16. [A in p]lace Ω/[---inoc]ent[i] *Timo*/[theo ---T]i *mothevs et*/[---p]arentes *filio*;

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: Josip Brunšmid, nav. dj., 246.

17. *Hic duo innocents/qui escunt Petrus et/Victorinianus fede/les vixit Petrus an uno/<sup>5</sup>mense dies VIII Victori/nianus vixit an IIII m(enses) VII/dies XV*

Datacija: druga polovica 4. st.

Literatura: *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji. Sirmium, Romuliana, Nassus*, (ur. Dejan Srejić), Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1(1993.)73, 349.

18. *In basilica domini n/ostri Erenei, ac mem/oriam posvit Maced/onius, una cvm m/<sup>5</sup>atronam svam, A/ammete Zevenati/A ✱Ω* (kristogram upisan u krunu).

Datacija: kraj 4. st. ili početak 5. st.

Literatura: Noël Duval, *Sirmium 'ville impériale' ou 'capitale'?*, XXVI Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna 1979., 83-84; *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, 352-353.

19. +A ✱ Ω[+]/In hoc [loco]/iacet Vrs[ici]/nvs exorcist[a]/<sup>5</sup>con memoria/fecit  
Laurentia/ [---?]nctimonia/[---?] vs

Datacija: sredina 4. st.

Literatura: *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji.*, str. 350; Milena Millin, *An Exorcist on an Epitaph from Sirmium*, *Starinar* 1(1996.)XLVII, 245-247.

20. [— — — π]όλιν Θεσσαλονείκην/[— — —]ξας έμαντῶν VI(?) / Θεσσαλονεικέ | ω | ν(?)<sup>27</sup> /  
[— — —]θον άνελθῶν και φα-/[— — — έν]θάδε κεϊμε εις τὸ<sup>5</sup>[— — —]σας μοχθοῦσε/  
[— — — — — —]

Datacija: prva polovica 6. st.

Literatura: Miroslava Mirković, *Sirmium I*, 1971., 89, 107; IGPannonia 132: Péter Kovács, *Corpus inscriptionum Graecarum Pannonicarum*, Hungarian Polis Studies 9, Debrecen, 2001.

21. -P Κύριε βοήτι/τής πόλεος κ έρυζον τόν Άβαριν /κέ πωλάζον την Ρωμανίαν /κέ τόν  
γράφαντα /<sup>5</sup>Άμην

Datacija: kraj 6. st.

Literatura: Josip Brunšmid, *Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium*, *Eranos Vindobonensis I*, Wien 1893., 331-333; IGPannonia 138: Péter Kovács, nav. dj.

## EARLY CHRISTIAN COMMUNITY OF SIRMIMUM IN THE LIGHT OF EPIGRAPHIC SOURCES

### Summary

The history of early Christian community of Sirmium is known from numerous written historical and hagiographic sources, as well as from archaeological remains. Epigraphic sources do not take a significant place in the study of this late-ancient city's history. Christian-type grave inscriptions found in the necropolises around the city and in the ancient city of Sirmium are the sources which can help to reconstruct the everyday life of Christians of early church of Sirmium. Christian-type grave inscriptions of Sirmium do not differ from stereotyped and uniformed well-known epigraphs in the late-ancient area of Roman Empire. They are important for understanding the personal life of individuals and the entire community in their everyday life. On the basis of the studied epigraphic materials it is possible to make certain conclusions related to the community whose members set them up. The epigraphs reveal church hierarchy, religious rites and customs of the community, personal relationships among the family members, feelings for spouses and love for children. They reveal the faith of Christians in the risen Christ and in his return.

Key words: *Sirmium, early Christian community, epigraphs, religious life, funeral rites.*